

Александар М. МИЛАНОВИЋ*
Универзитет у Београду
Филолошки факултет

Оригинални научни рад
Примљен: 26. 4. 2021.
Прихваћен: 28. 4. 2021.

ДОСАДАШЊИ РЕЗУЛТАТИ И ЗАДАЦИ У ИСТРАЖИВАЊИМА СЛАВЕНОСРПСКЕ ЋИРИЛИЦЕ

У раду се анализирају и систематизују постојећа сазнања о славеносрпској ћирилици, а на основу анализе утврђују се и правци даљих истраживања. Те правце диктирају утврђене празнине у постојећим сазнањима. Предвиђена истраживања би водила до неопходне синтезе у спољашњој и унутрашњој историји српске црквене и грађанске славеносрпске ћирилице.

Кључне речи: славеносрпска ћирилица, грађанска ћирилица, црквена ћирилица, графика, графема, диграф, палеографија, палеотипија.

1. Појам и термин *славеносрпска ћирилица*. У вези са развојем српске ћирилице у 18. и 19. в. постоје и данас одређене термилошке недоумице. У односу на *општу ћирилицу* (Пешикан 1993),¹ промене у српској ћирилици од Велике сеобе (1690) до Вуковог *Српског рјечника* (1818) подразумевале су три кључна процеса: а) прелазак са црквене на грађанску ћирилицу; б) смањивање инвентара графема у грађанској ћирилици; в) увођење нових графема у грађанску ћирилицу. Наведени важни процеси условили су потребу да се ћирилица у периоду од прихватања рускословенске писмености па до Вукове реформе термилошки јасно одреди. Будући да је у овом периоду дошло до смене рускословенског језика славеносрпским у функцији књижевних језика, многи истраживачи употребљавали су термин *предвуковска ћирилица*, који је показао барем две слабости. Као преширок у свом одређењу, овај термин није прецизирао да ли у његов обим улази и српкословенска ћирилица из, на пример, Венцловићевог буквара (1717). Поред тога,

* aleksandar.jus@gmail.com

¹ „Може се узети да је шест слова специфично за нашу ћирилицу: *ј, љ, њ, ђ, љ и џ*. Остала 24 слова просто су преузета из старије писмености; како су та слова заједничка за сва раздобља историјског живота ћирилице, а истовремено за све данашње словенске ћирилице – можемо их сматрати општом ћирилицом” (Пешикан 1993: 19).

односио се истовремено и на *рускословенску црквену ћирилицу*, која у српској примени није подразумевала никакве иновације, и на *руску грађанску ћирилицу*, и на *славеносрпску ћирилицу*, која је заправо била модификована руска грађаница.² Када се у обзир узму и „два типа *грађанске ћирилице*: брзописни и штампани” (Вукомановић 2006: 253), постаје јасно да је терминолошко прецизирање постало нужност. Термин *славеносрпска ћирилица* први је почео употребљавати Божо Ћорић (1996: 87), сматрајући га адекватнијим од распрострањенијег термина *предвуковска ћирилица* „с обзиром на језик коме је служила”, а потом су га прихватили махом београдски историчари књижевног језика. Отуда је и Славко Вукомановић (2006: 253) као синониме користио термине *предвуковска ћирилица*, *славеносрпска ћирилица* и *нереформисана ћирилица*. Трећи наведени термин није подесан јер се у њему подразумева само Вукова реформа, али не треба заборавити да је процес упрошћавања ћирилице био свесловенски (Пешикан 1993: 19), а код нас посебно интензиван крајем 18. и почетком 19. в. и пре Вукове појаве. Тако се и Мркаљева ћирилица пре мора везати за славеносрпски корпус но за вуковски. Зато се у литератури појављује и одређење *традиционална ћирилица* (Ивић 1998: 172, Суботић 1991: 91) за граfiјски систем који је претходио Вуковом.

Избор термина *славеносрпска ћирилица* ослобађа нас терминолошких дилема: он се не односи на српкословенску, руску и рускословенску ћирилицу, већ само на ћирилицу примењену у славеносрпским текстовима. У питању је у смеру *фонетског посрбљавања (вернакуларизације)* иновирана руска црквена и грађанска ћирилица, како штампана тако и рукописна.³ Њен век углавном се поклопио са веком славеносрпског језика, а можда га је мало и надживела: славеносрпска азбука коегзистирала је са вуковском све до познате 1868. године, која представља и њен симболички крај у Кнежевини Србији.

2. Теоријско-методолошке тешкоће у проучавањима. Већ на основу понуђене дефиниције, јасно је да је славеносрпска ћирилица хетерогена појава. Када се у обзир узму и позната нестабилност инвентара графема у граfiјским системима славеносрпских аутора и непостојање чвршће правописне норме, у шта нас детаљно упућују монографије о језику тадашњих писаца, постаје видљивије и зашто је ова, релативно краткотрајна, фаза развоја српске ћирилице привлачила мање пажње у односу на дугу средњовековну фазу.

У овом кратком али бурном периоду, српска ћирилица прошла је ипак усмерен период развоја, са два главна тока, које су стварали традиционалисти тј. конзервативци и иноватори тј. реформатори.⁴ Значајно је истаћи да у

² Посебну расправу заслужује и данашња употреба термина *грађаница* и *грађаница* као синонима за руску грађанску ћирилицу, као и термина *вуковица* за Вукову ћирилицу (уп. Вукомановић 2006: 254).

³ „У последње време почео се интензивније проучавати и kurzivni или kurentni tip ćirilice koji je nastao u prvoj polovini XVIII v. na području današnje Vojvodine od elemenata brzopisa i savremene rukopisne latinice, iz čega se dobio i ustalio naš današnji rukopisni tip ćirilice” (Ђорђић 1965: 414). Рукописну ћирилицу у овој епохи тек би требало детаљније проучити и на примеру професионалних писара са територије данашње Војводине.

⁴ Љиљана Суботић (1991: 91–92) пише о трима генерацијама: прва је прихватила рел. систем, друга је била под мањим Вуковим утицајем, трећа је прихватила Вукову (орто)графију. Средњу генерацију назива још и „умерењацима” и у њу смешта Ј. Хаџића и Ј. Стејића, којима

славеносрпској епохи више није било индивидуалних „бизарних захтева” у вези са графемама и њиховом вредношћу, попут оних Константина Филозофа (Костенечког) у средњем веку (уп. Јовановић Г. 1989: 23), чак ни код писца спремних на различите језичке, углавном лексичке, експерименте, попут Симе Милутиновића Сарајлије или Ђорђа Марковића Кодера.

3. Историја проучавања славеносрпске ћирилице. Првим историчарем ове ћирилице могао би се сматрати Сава Мркаљ, који је 1810. у *Салу дебелог јера* набројао реформаторе писма у скоројој прошлости. На списку су се нашли претходници (Доситеј Обрадовић, Атанасије Стојковић, Сава Текелија, Павле Соларић), али и Мркаљев савременик Лука Милованов Георгијевић.⁵ Вук и вуковска струја истраживача углавном су указивали само на недостатке славеносрпске графиције и ортографије, најпрецизније систематизоване у Даничићевом *Рату за српски језик и правопис* (1847). Током 20. века у свим синтезама и систематизацијама славеносрпска ћирилица је занемаривана на рачун српскословенске и вуковске (Белић 1927, Белић 1928, Радојичић 1956, Ђорђић 1971, Вукомановић 2006). Понегде је и готово потпуно игнорисана (СХЈ 1972).⁶

У последњих 60 година, захваљујући пре свега истраживањима Александра Младеновића и његових следбеника, теоријско-методолошки и термилошки оквири истраживања су се мењали, а устаљени су коначно у истраживањима Љ. Суботић 1989.⁷ Данас се обично сматра да је фонографски ниво славеносрпског језика „dosta dobro razrađen u konvencionalnoj analizi” (Кречмер 1989: 210), али је све до краја прошлог века, парадоксално, био упитан чак и број графема у Мркаљевој реформисаној ћирилици (уп. Милановић 2013: 42–46).

3. Спољашња и унутрашња историја славеносрпске ћирилице. Упркос порасту интересовања за славеносрпски језик и његово писмо, славеносрпска ћирилица још увек ни издалека није употпуњена свим релевантним подацима у доменима њене спољашње и унутрашње историје.

3.1. Под *спољашњом историјом* подразумевамо процесе у вези са *језичком ситуацијом*, и у оквиру ње са односом према ћирилици како српског народа тако и других народа на тлу различитих државних творевина у којима су Срби живели, а нарочито са односом власти. У томе контексту, још већу

прилодјемо и Ј. Суботића. Значајан детаљ у сагледавању односа ових трију струја представља Стеријино анахронно враћање црквеној ћирилици у песничкој збирци *Даворје* (1854).

⁵ Уп. о овоме Ивић 1998: 173. Занимљиво је да С. Мркаљ не спомиње Доситејевог претходника Захарија Орфелина, који је први код Срба своја дела почео штампати грађанском ћирилицом.

⁶ У одредници о ћирилици пише само: „У XVIII v. srpska stara ćiril. azbuka dolazi pod jak uticaj ruske građanske azbuke, a 1818. Vuk St. Karadžić izvršiо је reformu srpske ćirilice” (СХЈ 1972: 56). Даље се описује Вукова реформа.

⁷ Овде је пресудно било дефинисање односа између појмова и термина *графема* и *диграф*: „Термин *графема* употребљава се у значењу најмање јединице која, на плану писаног текста, одговара фонему или секвенци фонема и представља се једним симболом, за разлику од термина *слово*, употребљеног овде у означавању симбола који нема фонемску вредност или је фонемски ентитет репрезентован комбинацијом двају симбола (диграфима)” (Суботић 1989: 14). Одређене проблеме је до тада стварала и употреба двозначног термина *графича*, који је истовремено означавао и елемент система (нпр. „графича јат”), где је била конкурент термину *графема*, али и читав систем графема.

социолингвистичку пажњу би убудуће требало посветити појавама које су већ регистроване у литератури: а) забрани ћирилице и наметању латинице од стране аустријске власти, почев од 1779; б) рађању српских предрасуда према грађанској ћирилици као последици забране ћирилице, нарочито у западним српским пределима (Радојичић 1965: 631);⁸ в) развоју штампарства и изливању различитих ћириличких слова у штампаријама;⁹ г) развоју школског система и статусу ћириличких буквара у њему; д) стварању и утицају књижевних дела, нарочито песама, као оружја ироније и сатире у борби за одређену форму ћирилице.¹⁰

Хетерогени корпус за истраживања спољашње историје није још увек у пуној мери испитан, а његов најзначајнији део требало би да чине дневници, мемоари, аутобиографије, приватна писма; законски и други правни и административни акти; предговори делима различитог садржаја, филолошки радови, текстови у публицистици и књиге различитог садржаја (пре свега о образовању, филозофији, вери итд.).

3.2. *Унутрашња историја* славеносрпске ћирилице подразумева пре свега промене у инвентару, али и морфологији графема, тј. различите, мање истражене *палеотипијске* проблеме:¹¹ графијске варијације исте графеме, нпр. код предвокалског <і> и <і̇>, или промене штампаног облика графеме <ц> у Вуковом *Српском рјечнику* из 1818, 1852. и 1898. године. У рукописној ћирилици, наравно, број оваквих морфолошких варијација расте. У односу на спољашњу, унутрашња историја описана је у постојећој литератури боље, а одређене су и њене упоришне тачке које чине подаци из анализираних славеносрпских текстова, али и подаци из тадашњих филолошких радова посвећених ћирилици, потом буквара, граматичких читанки и граматика.

3.2.1. Увиђајући нефункционалност постојећег писма и правописа, аутори бројних филолошких радова из прве половине 19. века, почевши од његовог почетка, у средиште интересовања српске културне јавности поставили су управо физиономију српске ћирилице. Најзначајнији међу њима несумњиво су С. Мркаљ, Л. Милованов Георгијевић, Вук и Ћ. Даничић. Међу значајним Србима, и Јован Хаџић изнео је у радовима више значајних идеја о нашем писму (Окука 2020: 127–142), баш као и Јован Суботић (Милановић 2013: 57–70, Окука 2020: 231–236) и Јован Стејић (Окука 2020: 81–95), а од данас мање познатих још и Емануил Коларовић, Т. Димић, Александар

⁸ Страх од увођења нових ћириличких грађанских графема, у којима је народ препознавао суптилни покушај увођења латинице, видљив је нарочито код Срба из западних крајева нашег језичког простора, П. Соларића и С. Мркаља (уп. Милановић 2013: 21–31).

⁹ Познат је развој штампарства: штампарија у Римнику од 1726, штампарија Јосифа Курцбека у Бечу од 1770, штампарија Стефана Новаковића у Бечу од 1792, штампарија Пештанског универзитета у Будиму од 1796, штампарија Јерменског манастира у Бечу од 1818, Књажевско-српска печатња тј. Државна штампарија у Београду од 1832). Уп.: Скерлић 1967: 129–130.

¹⁰ Уп. различите песме о јеровима у периодици, песму „Пут” Бранка Радичевића из 1847, песме „Азбукопротрес (натписи)” у коауторству Јована Јовановића Змаја и Јована Илића из *Седмице* за 1858. или збирку *Повторни запов над азбуком* Платона Атанацковића из 1866. (Окука 2020: 453–456, 510–511) и сл.

¹¹ „Sa paleografijom je povezana paleotipija, koja ima za predmet istoriju štampanih oblika pisma” (Ђорђевић 1965: 414).

Стојачковић, Петар Кирић, Евгеније Јовановић, Петар Поповић, Јован Балугџић и др., као и многе личности скривене псеудонимима (Окука 2020: 67–80, 231, 413, 418–422). Друштво српске словесности, основано 1841. у Београду, прописало је 1851. и свој правопис и усталило славеносрпску ћирилицу,¹² све до тренутка када је на функцију секретара дошао Ђ. Даничић. Ваља подсетити да су у првој половини 19. в. новине и часописи, *Новине српске* и *Српски летопис* пре свих, били кључне платформе за еволуцију славеносрпске ћирилице, али и за јачање идеје вуковске ћирилице.

3.2.2. Улога српских буквара из 18. и 19. в. углавном је добро обрађена у литератури (Чигоја 2010, Окука 2020: 314–326 и др.), али више из угла спољашње но унутрашње историје писма. Недовољно су из овог угла до сада проучене и граматичке читанке Платона Атанацковића (*Прва језикословна читанка за српска народна училишта у Аустријском царству* 1855 и *Књига друга о језикословију и читању за српска народна училишта у Аустријском царству* 1855), у којима су се иза текстова за читање налазиле поуке о језику, али и бројне граматике, као и преговори дела различитог садржаја у којима је третирана и граfiјска проблематика.

3.2.3. Монографије из 20. века посвећене језику славеносрпских писаца, али и писаца на народном језику, неједнако су обрађивале граfiју: у првој посвећеној Доситејевом језику, Сучевићевој из 1914, нема поглавља о граfiји, док јој је у другој посвећено 17 страна (Куна 1970: 29–46). У осталим монографским описима језика писаца и публициста постепено је на основу Младеновићевог метода упитника устаљен и допуњен модел анализе граfiје (Младеновић 1964, Кашић 1968, Албин 1968, Јерковић 1972, Јерковић 1976, Херити 1983, Суботић 1989, Нуорлуото 1989, Бабић 2012, Милановић 2014). Иако у њима постоје одељена поглавља о граfiји и ортографији, опет је очита методолошка немогућност потпуног диференцирања писма од типа правописа. Јасно је, наиме, да су *идеографски правопис*, којим се обележавају граматичке категорије, *историјски правопис*, који одражава некадашњи а не актуелни изговор, и *морфонолошки правопис*, који региструје фонемски састав изолованих морфема, а не речи (Суботић 2005: 27–28), одређивали директно или посредно, и инвентар графема у ћирилици пре Вукове. Ова три правописа у србистичкој традицији термилошки су се дуго одређивали као *етимолошки правопис*, све док их појмовно и термилошки није разграничила Љ. Суботић (1989).

Наведене монографије, бројни радови у периодици и приређена издања дела из славеносрпске епохе указали су и на две нерешиве недоумице у утврђивању фонемског састава *славенизама* код појединих аутора. Прва је фонемска вредност графеме <љ>: у читавој епохи вредност /je/ је у славенизмима чешћа, али је присутна и вредност /e/ због вернакуларизације на екавској територији. Друга недоумица је вредност графеме <щ>: под утицајем српскословенског и српског народног језика, вероватно је чешћа била вредност /št/ од вредности /šč/.¹³

¹² Ј. Стејић је написао „Практична правописна правила српског језика”, нормирајући 35 славеносрпских графема, без вуковских решења.

¹³ У Доситејевим делима, нпр., графема <щ> доследно има вредност /št/ (Куна 1970: 44).

4. Неистражени подаци за будућу синтезу. Досадашњи део овога рада указује да је за будућу целовиту историју славеносрпске ћирилице, и поред великог броја података до којих смо дошли трудом генерација историчара српског књижевног језика, још увек неопходно извршити бројне припремне послове, а пре свега повећати корпус ексцерпираних и анализираних текстова. За спољашњу историју кључна ће бити помоћ пре свих историчара друштва (уп. радове Василија Крестића, Милорада Радевића, Радомира Поповића, Мирослава Јовановића и др.), а за унутрашњу и помоћ текстолога (уп. радове Радмила Маројевића и Душана Иванића).

У оваквој синтези неопходно би било уз сваку графему навести све податке из области и палеографије и палеотипије. Историјат сваке графеме, дакле, у наведеној епохи мора бити потпун, хронолошки прецизно одређен и добро илустрован различитим потврдама из релевантног корпуса. На основу постојећих сазнања из литературе издвојићемо овде и шест кључних проблема у будућем опису:

- а) хронологија конкуренције графема <ћ> и <тъ>, са посебним освртом на формулацију у вези са будућим решењем у Мркаљевом *Салу*;¹⁴
- б) хронологија продирања графеме <ц> од буквара Г. Стефановића Венцловића (1717), преко одређивања графематског статуса фонеме /dž/ код С. Мркаља и Л. Милованова Георгијевића, до коначног Вуковог решења (уп. Милановић 2019: 185–196);¹⁵
- в) хронологија преузимања Вукових слова, што је представљало даље поједностављивање славеносрпске ћирилице, кроз уклањање постојећих диграфа, као у примеру опуса Ј. Хаџића, који у текстовима штампаним у периоду од 35 година (1829–1864) има <ђ>, <ћ> и <ц>, али нема <ј>, <љ> и <њ>;¹⁶
- г) хронологија продирања латиничне јоте, графеме <ј>, о чему постоји позната књига (Поповић 1981), али ширење ове графеме у рукописној ћирилици није још увек довољно испитано;
- д) хронологија повлачења појединих графема из система, пре свих графеме <ѣ>, која је и у вуковској ћирилици опстала у Суботићевом опусу све до 1871. године (Милановић 2014: 68);
- ђ) хронологија повлачења грчких графема <ν>, <ϑ>, <ψ> и <ξ> из грађанске и црквене графије (уп. Суботић 1989: 94–95, Милановић 2014: 29, 89–90);¹⁷

¹⁴ На примеру не само језика Јована Суботића (Милановић 2014), видљиво је да је у познијем избору графематског решења за /ć/ релевантно постајало не само мишљење аутора већ и уредништва часописа (Милановић 2014: 59). На сасвим специфичан начин судбини графема допринесли су, нехотичном механичком грешком или свесном интервенцијом мимо рукописа, и словослагачи и коректори (уп. Окука 2020: 124).

¹⁵ Мислимо овде на постепену доминацију данашњег решења у односу на постојеће диграфске конкуренте <дж>, <чж> и сл., али и на решења са <ч> и <ж>.

¹⁶ Уп. и слично стање у делима Ј. Суботића (Милановић 2014: 32–33).

¹⁷ Графеме <ψ> и <ξ> срећемо у црквеној ћирилици П. Соларића у периоду 1804–1826 (Бабић 2012: 42, Соларић 2019: 179–180, 656), али им се враћа и Јаков Живановић 1850. године (Окука 2020: 462). Јован Поповић у *Српској граматици или писменици* (1843) наводи грађанску ћирилицу са <ν> и <ϑ>, али их већ нема Илија Захаријевић у *Српској граматици* (1847),

- е) хронологија судбине диграфа <рѣ> у функцији обележавања вокалног /r/ у позицији испред вокала (*умрѣо, трѣо, врѣови, грѣоце* и сл.), почев од Мркаљевог рада „Палинодија либо обрана дебелога њ” (1817), преко Вуковог *Српског рјечника* (1818) и других дела самога Вука и Вукових следбеника.¹⁸

На основу издвојених примера видљиво је да су поједина граfiјска питања, нпр. увођење <ћ>, <џ> и <рѣ>, углавном преко дела С. Мркаља као специфичног моста, директно повезала славеносрпску и вуковску епоху.

5. Закључак. Није се тешко сложити са ставом једног од највећих зналаца српске ћирилице, Митра Пешикана: „Због богатог и важног старијег писменог наслеђа – од средњовековног до предвуковског славеносрпског – потребно је познавати и напуштена слова старе ћирилице” (Пешикан 1993: 19). Знали су то, наравно, и сви остали истраживачи, па данас о славеносрпској ћирилици заиста имамо корисне податке у више монографија, имамо много по периодици расутих информација, али још увек немамо синтезу. Избор инвентара ћириличких графема условљен је био индиректно, показује то и овај рад, специфичном језичком ситуацијом на смени векова, из које су произлазиле различите концепције књижевног језика и правописа, па ће за ваљану синтезу, тј. *историју славеносрпске ћирилице* неопходан бити шири, интегрални приступ, који подразумева укрштање података које морају дати историја српског књижевног језика, историјска фонетика и историјска морфологија српског језика, историјска социolingвистика, али и историја српског друштва и текстологија.

ЛИТЕРАТУРА

- Албин 1968:** Александар Албин, *Језик новина Стефана Новаковића (1792–1794)*, Нови Сад: Матица српска.
- Бабић 2012:** Биљана Бабић, *Ортографске и језичке карактеристике у штампаним дјелима Павла Соларића*, Бања Лука: Филолошки факултет.
- Белић 1927:** Александар Белић, *Азбука код Срба, Народна енциклопедија српско-хрватско-словеначка*, I, Загреб: Библиографски завод д. д., 31.
- Белић 1928:** Александар Белић, *Палеографија ћирилска и глагољска, Народна енциклопедија српско-хрватско-словеначка*, III, Загреб: Библиографски завод д. д., 281–286.
- Белић 1947:** Александар Белић, *Вук и Даничић*, Београд: Просвета.
- Белић 1948:** Александар Белић, *Вукова борба за народни и књижевни језик*, Београд: Просвета.

као ни Коста Цукић у граматизи из 1851, и сл. Нема их ни у Стејићевом правопису (1851), примењиваном у Друштву српске словесности. При навођењу имена пренумераната, и Вук је, следећи њихово оригинално потписивање, користио грчка слова (Окука 2020: 101).

¹⁸Сава Сретеновић у делу *Немијењајуће се ријечи* (1866), написаном вуковским језиком, још увек диграфом обележава овакво вокално /r/ у примеру *умрѣо* (Окука 2020: 347).

- Вукомановић 2006:** Славко Вукомановић, *Постанак и развој ћирилице*, у: *Српски језик и његов развој*, Београд Завод за уџбенике, 241–255.
- Грбић 2010:** Душица Грбић, *Буквари за Србе у XVIII веку*, у: *Буквари и букварска настава код Срба : Зборник радова* (ур. Бранислава Јордановић), Београд: Педагошки музеј, 43–53.
- Гутков 2005:** Владимир П. Гутков, *Славистика – србистика. Изабрани радови*, Београд – Нови Сад: Завод за уџбенике и наставна средства – Вукова задужбина – Матица српска.
- Ђорђевић 1965:** Petar Đorđić, *Slovenska paleografija, Enciklopedija Jugoslavije*, 6, Maklj–Put, Zagreb: Jugoslavenski leksikografski zavod, 412–414.
- Ђорђевић 1990:** Петар Ђорђевић, *Историја српске ћирилице : палеографско-филолошки прилози*, треће издање, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Здравковић 2010:** Јелена Здравковић, *Штампариие српских буквара до оснивања Књајеско-Србске Печатње*, у: *Буквари и букварска настава код Срба : Зборник радова* (ур. Бранислава Јордановић), Београд: Педагошки музеј, 149–171.
- Ивић 1998:** Павле Ивић, *Преглед историје српског језика*, Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књијарница Зорана Стојановића.
- Јерковић 1972:** Јован Јерковић, *Језик Јакова Игњатовића*, Нови Сад: Матица српска.
- Јерковић 1976:** Јован Јерковић, *Језик Богобоја Атанацковића*, Нови Сад: Матица српска.
- Јовановић Г. 1989:** Гордана Јовановић, *О Константиновом 'Сказанију о писменех'*, у: Константин Филозоф, *Повест о словима (Сказаније о писменех – изводи –)* – *Житије деспота Стефана Лазаревића*, Београд: Просвета – Српска књијевна задруга, 9–25.
- Јовановић М. 2002:** Мирослав Јовановић, *Језик и друштвена историја*, Београд: Стубови културе.
- Кашић 1968:** Јован Кашић, *Језик Милована Видаковића*, Нови Сад: Филозофски факултет.
- Кречмер 1989:** Anna Kretschmer, *Zur Methodik der Untersuchung älterer slavischer schriftsprachlicher Texte (am Beispiel des slavenoserbischen Schrifttums)*, München: Verlag Otto Sagner.
- Куна 1970:** Herta Kuna, *Језишке карактеристике књијевних djela Dositeja Obradovića*, Djela, XXXVI, Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine.
- Маројевић 2001:** Радмило Маројевић, *Нови Рат за српски језик и правопис: лингвистички огледи из фонологије и ортографије*, Београд – Подгорица – Бања Лука: Требник – Унирекс – Media centar Прелом.
- Милановић 2013:** Александар Милановић, *Језик весма полезан*, Београд: Друштво за српски језик и књијевност.
- Милановић 2014:** Александар Милановић, *Језик Јована Суботића*, Београд: Чигоја штампа – Филолошки факултет.
- Милановић 2019:** Александар Милановић, *Вуков век*, Београд: Чигоја штампа.

- Милановић 2020:** Александар Милановић, Просветитељство и српска ћирилица, у: *Век просветитељства у српској култури* (ур. Душан Иванић, Војислав Јелић и Ненад Ристовић), Београд: Задужбина Доситеј Обрадовић, 251–265.
- Младеновић 1964:** Александар Младеновић, *О народном језику Јована Рајића*, Нови Сад: Матица српска.
- Младеновић 1989:** Александар Младеновић, *Славеносрпски језик*, Нови Сад – Горњи Милановац: Књижевна заједница Новог Сада – Дечје новине.
- Младеновић 2008:** Александар Младеновић, *Историја српског језика : одабрани радови*, Београд: Чигоја штампа.
- Нуорлуото 1989:** Juhani Nuorluoto, *Jovan Stejić's Language. A Contribution to the History of the Serbo-Croatian Standard Language*, Slavica Helsingiensia 8, Helsinki.
- Окука 2010:** Милош Окука, „Сало дебелого јера либо азбукопротрес” *Саве Мркаља у старом и новом руху*, Загреб: СКД Просвјета.
- Окука 2020:** Милош Окука, *На путевима стандардизације српског језика и усвајања Вуковог језика и правописа*, Нови Сад: Прометеј.
- Пешикан 1993:** Митар Пешикан, *Наша азбука и њене нормe*, Београд: Вукова задужбина – Завод за уџбенике и наставна средства.
- Поповић 1981:** Миодраг Поповић, *Јота*, Тршић – Београд: Вуков сабор – ИРО „Рад”.
- Радојичић 1956:** Đorđe Sp. Radojičić, *Ćirilica, Enciklopedija Jugoslavije*, 2, Bosna–Dio, Zagreb: Jugoslavenski leksikografski zavod, 626–632.
- Скерлић 1967:** Јован Скерлић, *Историја нове српске књижевности* (прир. М. Бегић). Београд: Просвета.
- Соларић 2019:** Павле Соларић, *Сабрана дјела* (прир. Душан Иванић и Исидора Бјелаковић), Београд: Задужбина Доситеј Обрадовић.
- Станисављевић 1992:** Вукашин Станисављевић, *Два века српских уџбеника : Сентандреја , 1717 – Крф, 1918*, Београд: Завод за уџбенике.
- Стојановић 1987:** Љубомир Стојановић, *Живот и рад Вука Стеф. Караџића*, Београд: БИГЗ [фототипско/репринт издање дела из 1924].
- Суботић 1989:** Љиљана Суботић, *Језик Јована Хаџића*, Нови Сад: Матица српска.
- Суботић 1991:** Љиљана Суботић, Типови ортографских проседеа у предвуковском периоду, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 20/2, 91–96.
- Суботић 2005:** Ljiljana Subotić, *Ortoepska i ortografska norma standardnog srpskog jezika*, Novi Sad: Filozofski fakultet.
- СХЈ 1972:** *Srpskohrvatski jezik*, Enciklopedijski leksikon – Mozaik znanja (red. i ur. Asim Peco i Živojin Stanojčić), Beograd: Interpres.
- Тодоров 2010:** Нада Тодоров, Буквари Павла Соларића и Платона Атанацковића, у: *Буквари и букварска настава код Срба : Зборник радова* (ур. Бранислава Јордановић), Београд: Педагошки музеј, 81–102.
- Толстој 2004:** Никита И. Толстој, *Студије и чланци из историје српског књижевног језика*, Београд – Нови Сад: Завод за уџбенике и наставна средства – Вукова задужбина – Матица српска.

- Трајковић 2010:** Борјанка Трајковић, *Библиографија српских буквара (1597–2008)*, Београд: Завод за уџбенике – Педагошки музеј.
- Ћорић 1996:** Божо Ћорић, Неке језичке карактеристике правних текстова половине 19. века, *Научни састанак слависта у Вукове дане, 25/2*, 85–95.
- Херити 1983:** Питер Херити, *Књижевни језик Емануила Јанковића*, Нови Сад: Матица српска.
- Херити 1999:** Питер Херити, *Језичка разматрања*, Београд – Нови Сад: Завод за уџбенике и наставна средства – Вукова задужбина – Матица српска.
- Чалић 2010а:** Боривој Чалић, Буквар велики Захарије Орфелина као просветитељска идеја образовања, у: *Буквари и букварска настава код Срба : Зборник радова* (ур. Бранислава Јордановић), Београд: Педагошки музеј, 55–74.
- Чалић 2010б:** Боривој Чалић, Лукијан Мушички и његов *Азбучник плашчански*, у: *Буквари и букварска настава код Срба : Зборник радова* (ур. Бранислава Јордановић), Београд: Педагошки музеј, 75–79.
- Чигоја 2006:** Бранкица Чигоја, *Траговима српске језичке прошлости*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.
- Чигоја 2010:** Бранкица Чигоја, Кратак преглед првих српских буквара, њиховог језика и писма којим су штампани: од Првог српског буквара Инока Саве 1597. до друге половине XIX века, *Буквари и букварска настава код Срба : Зборник радова* (ур. Бранислава Јордановић), Београд: Педагошки музеј, 103–134.

Aleksandar Milanović

RESEARCH INTO THE SLAVONIC-SERBIAN CYRILLIC: FUTURE TASKS AND RESULTS TO-DATE

Summary

The paper presents a systematic analysis of the current knowledge on the Slavonic Serbian cyrillic script. The analysis provides a basis for future research directions which are to fill the identified void that the current knowledge has. The future research should result in the much-needed synthesis of the external and internal history of Serbian church and civil Slavonic-Serbian cyrillic script(s).

Key words: Slavonic-Serbian cyrillic script, civil cyrillic script, church cyrillic script, graphics, grapheme, digraph, paleography, paleotype.